

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CUNOAȘTERII SISTEMULUI DE APĂRARE ROMAN DE PE CURSUL SOMEȘULUI*

Ultimele cercetări efectuate de noi pe teren în cursul anilor 1965—1966, 1984—1985 par să confirme părerea mai veche că de la Vețel (Micia) spre nord fruntariile Daciei romane urmau, în linii mari, culmea principală a masivului cristalin Biharea. Fără a le putea preciza deocamdată mai exact, ele erau marcate, probabil, de muntele Găina (1 486 m), Cucurbăta Mare (1 849 m) și Vlădeasa (1 836 m). În orice caz, granița provinciei ocolea pe la vest regiunea auriferă de la Baia de Criș — Brad — Abrud — Baia de Arieș — Zlatna, coborînd apoi la o distanță de nu mai 3—4 km vest de castrul roman de la Bologa (*Resculum*?) situat în valea Crișului Repede¹. Mai departe frontiera urma, în linii mari, — și acest lucru este aproape cert — culmea prelungă, ondulată a Munților Meseșului, pînă la Porolissum.

Ideea plasării liniei de apărare pe coama Munților Meseșului se poate lega, după părerea noastră, fără îndoială, de numele împăratului Traian², împăratul cuceritor care, cunoscînd îndeaproape topografia teritoriului în discuție³ și avînd o bogată experiență în acest sens — ciști-

* În cursul investigațiilor noastre repetate, efectuate în vederea depistării celor mai diferite elemente de fortificație din care este compus sistemul de apărare roman de-a lungul riului Someș, au luat parte: Géza Ferenczi, pe atunci directorul Muzeului din Odorheiu Secuiesc, D. Alicu, Eug. Iaroslavschi, L. Komáromi, L. Kun (studenți) și Traian Mureșan (elev). Ținem să pomenim și pe această cale ajutorul multilateral ce ni l-a acordat, în repetate rânduri, cărașul nostru răposat Aurel Baias, care nu ne-a părăsit nici în zonele cele mai greu de cutreierat, periculoase nu odată pentru orice fel de transport...

¹ Cf., bunăoară: R. Paribeni, *L'ordinamento della conquista di Traiano*, în *Dacia*, II, 1925, p. 7; idem, *OPTIMVS PRINCEPS. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, vol. I, Messina, 1926, p. 317—318 „... A ponente doveva pure essere protetta la provincia, vista che il paese degli Iazyges separandola della Pannonia Inferiore, interrompeva l'unità del territorio Romano...”. C. Daicoviciu, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 319; R. P. Longden, *The Wars of Trajan*, în *The Cambridge Ancient History*, vol. XI, Cambridge, 1936, p. 233; M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, p. 351; I. Ferenczi, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 158; idem, în *StComSatu Mare*, II, 1969, p. 95, 96, 105 cu nota 12; idem, în *ActaMN*, X, 1973, p. 564—567; XI, 1974, p. 35—38; idem, în *Dacia*, N.S., XVIII, 1974, p. 130—131; idem, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 125—140; S. Dumitrașcu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 483—491.

² Vezi: K. Torma, *A Limes Dacicus felső része*, în *ÉTTK*, vol. IX, nr. II, Budapest, 1880, p. 113; I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák-” ezüstkincsek kérdése*, [Cluj], 1944, p. 101—102; C. Daicoviciu, s.v. *Porolissum*, în *RE*, Supplbd. XXII, 1 (1953), col. 267; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 315—316; I. Ferenczi, în *ActaMN*, V, 1968, p. 78. Deși nu dezvoltă mai pe larg, după cît se pare, la aceeași concluzie a ajuns și V. Christescu (cf. *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 35).

³ Cf., bunăoară: K. Torma, *loc. cit.*; Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, Frankfurt am Main, 1939, p. 95—96; A. Radnóti, în *ArchÉrt.*, ser. III, V—VI, 1944—1945,

gată încă din vremea cînd era guvernatorul provinciei Germaniæ —, a folosit cit mai rațional posibilitățile geografice în vederea organizării apărării provinciei de la Dunărea de Jos. Bazele sistemului defensiv din nordul Daciei, ca, de altfel, al întregii provincii, au fost puse de *Optimus Princeps*. Trebuie subliniat acest lucru, deoarece — după cum este știut — unii cercetători (de ex. Á. Buday⁴) au susținut ocuparea treptată, de lungă durată, a viitoarei provincii de către romani. Foarte probabil, tot împăratul învingător a fost acela care, dîndu-și seama de avantajele excepționale oferite de coama unică, larg vălurită a Munților Meseșului, a plasat într-un mod foarte ingenios și castrele de la *Porolissum* cu anelele lor numeroase și de cele mai diferite tipuri în fața „porții Meseșului”⁵, pentru a asigura și a închide un drum important, folosit în cursul mileniilor cu mult înainte de cucerirea romană⁶.

*

p 146—147, 163—164; C. Daicoviciu, în *RE*, vol. XXII, 1 (1953), col. 265—270; G. Forni, s.v., *Limes*, în E. de Ruggiero, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Spoleto, 1958 (extr.), p. 32; M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, p. 377; idem, în *Materiale*, VII, 1959, p. 371; VIII, 1962, p. 521 etc. În privința activității lui M. Ulpius Traianus pe *limites Germaniæ Superioris*, vezi, între altele: E. Ritterling, s.v. *Legio*, în *RE*, XII, 1—2 (1924), col. 1280; R. Paribeni, *op. cit.*, vol. I, p. 105—108; R. P. Longden, *op. cit.*, p. 224; R. Hanslik, s.v. *M. Ulpius Traianus*, în *RE*, *Supplbd.* X (1965), col. 1038; Eug. Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980, p. 255—257, 265 cu întreaga bibliografie citată.

⁴ Cf. în *DoljCluj*, III, 1912, p. 74—98; VII, 1916, p. 9 și urm.; în *Cultura*, I, 1924, p. 149 și urm.; în *DoljSzeged*, III, 1927, p. 127 și urm.; în *Kleibelsberg Kuno Emlékkönyv*, Budapest, 1925, p. 127—137 etc. Împotriva acestei ipoteze de lucru absurde a ripostat cu argumentele necesare C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 240—251; în *TransAnt*³, p. 89—90; în *Dacica*, p. 240—247. Vezi și R. Paribeni, în *Dacia*, II, 1925, p. 7; idem, *op. cit.*, p. 317—318 „...Le fortificazioni più settentrionali lungo il fiume Someș [...] e il vallo turrito riconosciuto dal Torma come *limes dacicus* settentrionale tra Kis Sebes [Kissebes = Poieni] presso il Criș [...] e Tihó [Tihău] sullo Someș [...], possono probabilmente esser dovute a un altiore stadio della occupazione romana...”

⁵ În legătură cu această problemă, cf. K. Hofmann, în *Földtani Közlöny*, XI, 1879, p. 232—254; K. Torma, în *ETTK*, IX, II, 1880, p. 78, 79; M. Petri, *Szilágy vármegye monographiája*, vol. I, Budapest, 1901, p. 223—228; Șt. I. Mateescu, în *AIGR*, XI, 1925—1926, p. 375; V. Mihăilescu, în *BSGR*, LIII, 1934, p. 363, 369; idem, în *Volum omagial Gr. Antipa*, București, 1938, p. 362, în special nota 2; I. Ferenczi, în *ErdMúz*, XLVI, 1941, p. 210—211 cu nota 3; idem, în *Erdélyi Tudományos Füzetek*, nr. 129, [Cluj], 1941, (în continuare: *ErdTudFüz*), p. 25—26 cu nota 3; idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 146; idem, în *ActaMN*, V, 1968, p. 77—79, 84, 87, 92; C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, 1 (1953), col. 265—270; Al. Savu, *Podișul Someșan. Studiu geomorfologic*, Cluj, 1963. Teză de doctorat păstrată în biblioteca Facultății de biologie, geografie și geologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, secția de geografie; P. Coteț, C. Martiniuc, cap. *Geomorfologia*, în *Monografia geografică a R. P. Române. I. Geografia fizică*, [București], 1960, p. 225; Oct. Clichici, în *Studia*, series Geologia-Geographia, 1968, fasc. I, p. 54—55; *Harta geologică a R. S. României*, scara 1:200.000, fasc. I — 34 — XII, 10. *Cluj*, redactori coordonatori: Gr. Răileanu, Emilia Saulea; redactori: Emilia Saulea, I. Dumitrescu, Gh. Bombiță, Fl. Marinescu, M. Borcoș, Iosefina Stancu; notă explicativă: I. Dumitrescu, București, 1968, p. 18; M. Rusu, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în vol. *Sub semnul lui Ciio — Omagiu Acad. prof. Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—279; Al. V. Matei, în *ActaMP*, III, 1979, p. 490.

⁶ I. Ferenczi, în *ErdMúz*, XLVI, 1941, 2, p. 210—211 cu nota 3; idem, în *ErdTudFüz*, p. 25—26 cu nota 3. Menționăm că Eug. Chirilă și Al. V. Matei folosesc în legătură cu această veche arteră comercială termenul pregnant de „drum al sării”. Vezi în *ActaMP*, VII, 1983, p. 116 și X, 1986, p. 108 și 113. Opinia lui A. Radnóti (cf. în *ArchÉrt*, ser. III, III, 1944—1945, p. 147 cu nota 71) este inacceptabilă!

După ocuparea mării Depresiuni a Transilvaniei, împăratul Traian a procedat la organizarea multilaterală a noii provincii. Una dintre cele mai importante măsuri a fost trasarea liniei de graniță, avându-se în vedere, înainte de toate, interesele militare, strategice. În legătură cu aceasta, trebuie spus că strădania de a economisi cit mai multă forță de muncă și materiale de construcție a jucat, fără îndoială, un rol însemnat⁷. Pentru fixarea liniei de frontieră sau, cu alte cuvinte, a liniei exterioare de apărare, exista, în nord-vestul Daciei, posibilitatea excelentă a folosirii coamei unice a Munților Meseșului. Alegerea s-a oprit (aproape sigur) asupra ei, deoarece formează un obstacol natural, cu diferențe de nivel în general de 300—350 m și este destul de greu atacabilă, în special dinspre Depresiunea Silvaniei⁸. După părerea noastră și jumătatea de est a așa-zisului „jug (muntos) intracarpatic“⁹, „jug“ care face legătura între Munții Apuseni și Carpații Orientali, a fost inclusă într-o oarecare măsură în cadrul sistemului de apărare din nord-vestul provinciei, formind un fel de „scut“ înaintat, natural al acestuia. Jumătatea de est a „jugului intracarpatic“ este formată din subdistrictul geografic al munților pitici, cristalini, insulari din estul unei porțiuni a Someșului (unit): Dealul Mare — Preluca, alcătuit din culmi largi și măguri (munți-horst), cu marginile abrupte, cu văi adânci și strimte, cu înălțimi ce variază între 600—800 m (Dealul Mare 637 m, Virful Florii din masivul mic Preluca 811 m).

„Briul“ exterior al munților pitici este dublat de sectorul de nord al Culmii Prisnelului, partea cea mai înaltă a așa-zisei Platforme a Chioarului¹⁰, situată nemijlocit la nord-vest de valea Someșului (unit). Întrucât avem la îndemină studiul amănunțit al lui A. Medve asupra acestei culmi¹¹, se cuvine a o prezenta puțin mai larg — natural numai din punc-

⁷ Dacă privim în ansamblu frontierele Imperiului Roman, peste tot se manifestă o tendință evidentă, o năzuință firească a conducerii militare supreme, dar și a comandamentelor provinciilor, de a căuta o soluție cit mai bine chibzuită, cit mai judicioasă, economică (ca să spunem așa) pentru plasarea bazelor militare de operații în perspectivă sau a liniilor de apărare, în perioada de expansiune a Imperiului, pînă la Traian. Acest lucru pare a fi o regulă, poate nescrisă, dar — după cit se poate constata — generală, aplicată și *grosso modo* și în detalii la toate sectoarele mai mult sau mai puțin importante ale frontierelor. Chiar și în cazul unor frontiere convenționale se caută ca liniile de apărare să fie cit mai scurte (de ex. în *Britannia*, valul lui Hadrian, într-o zonă îngustă a insulei între Solway Firth și estuarul riului Tyne, respectiv între „Wallsend“ situat spre răsărit de orașul Newcastle-upon-Tyne; valul lui Antoninus Pius la al doilea istm, și mai îngust, al insulei britanice, prin mijlocul Scoției, între Firth of Clyde și Firth of Forth, acest ultim golf-estuar intrînd în uscat pe o adîncime de 90 km (!), ceea ce a însemnat, indiscutabil, o economie foarte apreciabilă de fonduri bănești și de brațe de muncă. Pentru toată problematica, vezi, de altfel, L. Homo, *L'Empire Romain*, Paris, 1925, p. 180—217. Cf. și I. Ferenczi, în *ActaMN*, V, 1968, p. 84 cu nota 32.

⁸ I. Ferenczi, în *Dacia*, XI, 1967, p. 145, fig. 1, p. 146—148, fig. 3—4.

⁹ Vezi: Șt. Mateescu, *op. cit.*, p. 381 și urm.; V. Mihăilescu, în *BSGR*, LIII, 1934, p. 363, 369; idem, în *Volum omagial Gr. Antipa*, București, 1938, p. 363, în special nota 2 unde autorul scrie despre „...seria de pînteni și insule cristaline (Meseș, Dealul Mare, Prisaca — Preluca) binse între depozitele eocene și oligocene și legînd — ca un jug intracarpatic — Briurul și Rodna...“

¹⁰ V. Mihăilescu, în *BSGR*, LIII, 1934; T. Morariu, V. Sorocovschi, *Județul Sălaj*, în ser. „Județele Patriei“, București, 1972.

¹¹ Aur. Medve, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 639, 640.

tul nostru de vedere — mai cu seamă că unele elemente ale sistemului de apărare roman de pe Someș, neverificate însă prin săpături, par să fi fost amplasate chiar pe spinarea ei.

În ansamblu Culmea Prisnelului are aspectul unei suprafețe structurale coborînd de la 663 m în vf. Prisnel la 438 m în vf. foarte caracteristic „Piscuiu Ronei“ (D. Racoți). Spre vest-nord-vest culmea se termină printr-o cuestă dantelată, pe alocuri foarte abruptă și înclină relativ domol spre est-sud-est, spre sectorul Răstoci — Surduc al văii Someșului. În zona nordică se individualizează trei suprafețe structurale, inegale ca suprafață, despărțite de înșeuările Năpradea — Cozla și Vălișoara, și anume Piatra Cozlei, Mestichinel și Prisnel.

Pe aceste trei suprafețe structurale s-a dezvoltat un relief carstic care se evidențiază printr-o mare gamă de forme. Exocarstul de aici este reprezentat prin lapiezuri, doline, pereți verticali de stîncă, precum și alte forme caracteristice, îngreunînd foarte mult orice încercare a inamicului de a ataca linia turnurilor venind dinspre Cîmpia Someșului ce se află mai la nord față de Culmea Prisnelului. Pe aceste suprafețe structurale dolinele sînt cele mai frecvente forme exocarstice, cu diametrul între 4—100 m, cu adîncimi de la 2 la 25 m și suprafețe între 12—7.000 m². În zona platoului dintre Cozla și Vălișoara, numit de localnici Mestichinel, ele formează un veritabil „cîmp de doline“¹². Din punct de vedere morfologic majoritatea dolinelor este de tip conic, în forma unor pîlnii. Multe doline au însă fundul plat, semănînd cu o farfurie. Pe fundul unor astfel de doline s-a depus un strat de argilă, alcătuiindu-se apoi prin acumulare lacuri carstice, cum sînt „Tăul de la Gura Liordișului“ și „Tăul Albii“¹³. În cîteva cazuri dolinele sînt înlănțuite, sugerînd forma de „vale“ longitudinală, cum sînt cele din jurul „Tăului Albii“.

Formele exocarstice pozitive, obstacolele naturale cele mai puternice, sînt reprezentate mai ales prin pereți abrupti, suprapuși deseori unor falii și fracturi tectonice, fiind frunți inexpugnabile de cueste¹⁴. Prin coroziune, dezagregare și procese gravitaționale din abrupturi se desprind mereu blocuri mai mici sau mai mari care alcătuiesc la baza acestora grohotișuri, cel mai extins situîndu-se sub „Piatra Cozlei“ (579 m). Prin restrîngerea continuă a suprafețelor

¹² *Ibidem*, fig. 3.

¹³ *Ibidem*, planșa I, 2. Trebuie menționat aici că evoluția tectonică a Culmii Prisnelului a fost strîns legată de fenomenele geologice (mai ales tectonice) petrecute în partea de nord-vest a Depresiunii Transilvaniei, la contactul cu rama cristalină de care s-a desprins prin fracturi majore în timpul mișcărilor orogenetice din așa-zisa fază laramică. [Prin faza laramică se înțelege prima fază de cutare (formare de munți) de la sfîrșitul mezozoicului — începutul neozoicului, de acum aproximativ 70 milioane de ani.]

¹⁴ *Ibidem*, pl. II, 1. În completare trebuie să menționăm că în zona cu pricina diferențele de nivel ating valori mari: între 250—400 m, energia reliefului — evident — fiind relativ foarte mare. Doar cu titlu informativ pomenim două date comparative: la începutul brusc al liniei de cueste orientate sud-vest — nord-est, la Jibou, albia Someșului are o altitudine absolută de numai 186 m, iar virful ascuțit (Piscuiu Ronei, D. Racoți) ce se înalță deasupra acestui loc are 438 m altitudine absolută; la Năpradea albia riului este la aproximativ 178 m, pe cînd „Piatra Cozlei“ se ridică la înălțimea absolută de 579 m!

structurale, ca efect al eroziunii și coroziunii apar martori de eroziune, cum sînt Prisnelul (663 m), Tămiița (655 m) și Țipleul (542 m).

În continuarea Culmii Prisnelului se întinde dinspre vest spre est Podișul (carstic) Purcăreț — Boiu Mare, iar și mai spre răsărit districtul Muscelor Brezei format din înălțimi de 700—1.000 m (Măgura Vimii 776 m, vf. Breaza 975 m), cu locuri minunate pentru ascunzișuri. În fața acestora se întinde Depresiunea (Țara) Lăpușului, fiind situată la nord de acestea.

În partea de vest-sud-vest a Muscelor Brezei, în subdistrictul podișului Purcăreț — Boiu Mare, și acest lucru iarăși este important din punctul nostru de vedere, pe calcarele paleogene sînt dezvoltate forme de relief exocarstic: doline și chiar chei, cele din urmă (de la Purcăreț — Boiu Mare — Jugăstreni — Glod — Baba) fiind foarte ușor de apărat (chiar și de pe platou). Calcarele ocupă zona de tranziție dintre districtul de masele și piemontul structural al Someșului (unit). O parte a înălțimilor, formate din calcare paleogene [de ex. „Toaca Glodului“ (620 m), „Dealul Bîrsăului“ (436 m)], prin diferența lor de nivel relativ mare, deci prin energia reliefului, și prin poziția lor favorabilă au fost încadrate în sistemul de apărare roman de pe cursul Someșului (unit). Într-o lucrare întocmită în 1967, apărută însă numai în anul 1969¹⁵, am susținut că acest lucru este ușor de crezut. Emiseseam această ipoteză de lucru, deși în momentul predării lucrării la tipar cunoștințele despre linia Someșului între Dej și Jibou, mai precis despre porțiunea cuprinsă între castelele de la Tihău și Cășei, erau extrem de lacunare¹⁶. Am opinat că există totuși anumite indicii pe baza cărora se va putea marca o linie a turnurilor de apărare și de semnalizare, analoagă celei de pe Meseș.

Valea Someșului, pe o distanță de circa 75 km, între Dej și Jibou își schimbă direcția brusc de cinci ori. Trebuie să subliniem că nu este vorba doar de meandrele pe care le prezintă cursul râului, ci de schimbarea direcției văii în totalitatea ei. Acest duct întrerupt al văii Someșului a făcut-o nepotrivită pentru a trasa aici, pe această vale șerpuitoare, prima linie a apărării și deci granița ca atare. Tocmai din

¹⁵ În *StCom Satu Mare*, II, 1969, p. 92, 97.

¹⁶ Cf. M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, p. 351; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 102 (autorul, fără să trimită la sursa de unde și-a obținut datele noi, între timp și-a revizuit părerea); T.I.R., L — 34, planșa publicată în volum; V. Wollmann, Gh. Bot, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 430, fig. 1. Referitor la problema apărării văii Someșului, cf., bunăoară: K. Torma, *op. cit.*, p. 33, 88; P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, vol. I, Nagybecskerek, 1893, p. 414; A. Buday, în *DolgSzege*, III, 1927, p. 126—127, 137—138; Em. Panaitescu, în *BSH*, XV, 1929 (extr.), p. 82 (scrie despre o linie de fortificații pe Someș): „...C'est la partie du limes fluvial, constitué par la rivière fortifiée de Someș sur une distance de 60 km...“; C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 106; A. Radnóti, în *ArchÉrt*, ser. III, III, 1944—1945, p. 139—140, 154—155; I. Ferenczi, în *EmiKel*, p. 291—292. De fapt, K. Torma a fost acel om de știință care în cursul anilor 1881—1882 a depistat primele elemente de veghe și de semnalizare de pe acest sector al limes-ului provinciei Dacia. Vezi: I. Ferenczi, în *StCom Satu Mare*, II, 1969, p. 101, nr. 4—8, p. 106, notele 30—34. În privința continuării spre răsărit a limes-ului Daciei Porolissensis, cf. I. Ferenczi, în *File de istorie — Bistrița*, I, 1971, p. 81—82; II, 1972, p. 37—46; IV, 1976, p. 107—132; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 79—101; idem, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 259 și urm. etc.

această cauză ni s-a părut de la bun început inacceptabilă afirmația referitoare la traseul frontierei romane în această extremitate nordică a provinciei Dacia, formulată ultima dată de M. Macrea. După opinia autorului, de la *Porolissum* „... hotarul cotește spre NE, atingînd la Tihău cursul Someșului, pe care îl urmează apoi, în susul apei, spre est, pînă la castrul de la Ilișua...”¹⁷.

Intortocheata vale a Someșului¹⁸ — spuneam în lucrarea citată — nu oferă posibilitatea cuprinderii și a controlului relativ ușor și eficace, pe distanța de circa 65 km. (Trebuie menționat că este vorba de o distanță dublă față de cea obișnuită între două caste vecine de graniță. La acestea se mai adaugă și îngustimea văii față de volumul de apă. Între Cășei și Tihău Someșul are un debit mediu anual de aproximativ 76 m³/sec.¹⁹) Existența pe unele porțiuni (de ex. la Căpîlnea, la Glod, apoi între Ileanda și Letca) a unor sectoare de cvasidefileu a îngreunat și mai mult organizarea sistemului de apărare roman în acest sector al fruntariilor de nord ale provinciei.

Trebuie să ne gîndim apoi la faptul că orice coamă principală sau chiar secundară împădurită a Piemontului sculptural al micului masiv eruptiv al Ciceului (în sens mai larg al cuvîntului²⁰), ce în aparență se ramifică din Culmea zimțată a Brezei (cu alte denumiri: Munții Ilișuei sau ai Lăpușului) spre sud-vest sau sud, oferea dușmanului posibilitatea înaintării dinspre Depresiunea Baia Mare, respectiv dinspre Țara Lăpușului. Aceștia, ajungînd la marginea coamelor-platforme situate deasupra văii aveau, fără îndoială, o poziție strategică, ba chiar tactică mult superioară față de slabele forțe militare romane, dispersate pe distanță de 65 km²¹.

După cum reiese din cele arătate, din punct de vedere strategic și tactic porțiunea talvegului văii Someșului între Cășei și Tihău era total necorespunzătoare pentru organizarea în lunca văii, a primei linii a

¹⁷ În *IstRom*, vol. I, p. 351.

¹⁸ În legătură cu caracterul geomorfologic al văii Someșului (unit), dar mai ales cu procesul de formare a văii, trimitem la dizertația de doctorat a prof. univ. Al. Savu (*op. cit.*). În dizertația sa Al. Savu arată că în etapele precuaternare au avut loc importante schimbări în rețeaua hidrografică din Podișul Someșan. Inițial aceasta era consecventă și orientată pe direcția nord-sud. În bazinul inferior al Someșului a existat însă o subsidență activă care a determinat înaintarea regresivă a Someșului spre est. S-au produs o serie de captări, care au făcut ca rețeaua hidrografică majoră să capete un caracter subsecvent și să regreseze pînă în jurul Cășeilor.

¹⁹ Cf. C. Diaconu, Sor. Dumitrescu, Val. Dumitrescu, P. Gișteanu, Dum. Lăzărescu, I. Panait, J. Ujvári, cap. *Hidrografia*, în *Monografia geografică a R. P. Române. I. Geografie fizică*, p. 455—457, tabelul 42—45.

²⁰ T. Cristureanu, *Dealurile Ciceului. Observații geomorfologice*, Cluj, 1966; lucrare de diplomă păstrată în biblioteca Facultății de biologie, geografie și geologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, secția de geografie. Asupra acestei lucrări, prof. univ. V. Gârbacea ne-a atras atenția, lucru pentru care îi aducem mulțumiri și pe această cale.

²¹ Nu trebuie scăpat din vedere că între masivul pitic al Prelucăi și Culmea Brezei, cu alte cuvinte între Depresiunea (Țara) Lăpușului și valea Someșului se deschide o „poartă” destul de lată în dreptul localităților Răzoare — Petrirea — Jugăstreni.

apărării²². Ea a fost, în schimb, prielnică pentru traseul drumului principal militar (construit, de obicei, la o distanță mai mică sau mai mare în spatele primei linii de apărare) de-a lungul râului. [Notăm aici însă că, pentru scurtarea drumului, respectiv pentru a tăia cotul mare al văii Someșului dintre localitățile actuale Rus — Ileanda — Cliț, și în timpuri mai apropiate toți acei care veneau cu vitele de la târgurile din Jibou nu se duceau pe la Cormeniș — Rogna²³ — Buzăși către Fodora — Vad — Dej, ci se urcau pe șeile scunde dintre localitățile Surduc — Fîntinele (Iapa) — Rus. Este foarte adevărat, deocamdată nu se cunoaște nimic în acest sens, dar nu se poate cu totul exclude ipoteza ca și romanii să fi folosit aceste scurtături de drum.]

Data fiind această situație, se pune întrebarea: unde a fost fixată totuși prima linie de apărare sau, cu alte cuvinte, unde a fost, în linii mari, granița Imperiului pe porțiunea dintre Căsei și Tihău?

*

În vara anului 1968 ni s-a deschis posibilitatea de-a începe cercetări sistematice de topografie arheologică în vederea clarificării acestei probleme, ridicată pentru prima oară de către K. Torma²⁴. Cercetătorul maghiar nu a depistat decît doar cîteva puncte dispersate în hotarul localităților Gilgău, Cormeniș (Cudmeniș), Perii Vadului (Curtiușel), Mesteacăn și Lozna Mare, dar — din nefericire — nici măcar aceste rezultate răzlețe nu au fost valorificate (ba ele nici nu au fost cunoscute) de toți cei care s-au ocupat de problema apărării nordului provinciei romane,

²² Această trasare ar fi fost în contrast cu o regulă, bine cunoscută, a armatei romane, păstrată la Hyginus Gromaticus [*De munitione castrorum*, 56, 57 (ed. Gemoll, Leipzig, 1879, și von Domaszewski, Leipzig, 1887)] care se referă la amplasarea castrilor de castrametatori. Vezi și Edm. Saglio, s.v. *Castra*, în *DA*, I, 2, Paris, 1887, p. 945—959; Masquelez, s.v. *Castrum metator*, în *DA*, I, 2, Paris, 1887, p. 962—965 (în special p. 963); A. von Domaszewski, art. *Castra*, în *RE*, III, 2 (1899), col. 1764—1766. Sîntem de părere că, *mutatis mutandis*, același principiu a fost aplicat, în linii mari, nu numai în privința plasării diferitelor elemente ale liniei de apărare, dar și în ansamblul ei.

²³ Fiind vorba de hotarul localității Rogna (com. Letca), neapărat trebuie să menționăm că în literatura de specialitate s-a strecurat o greșeală supărătoare care a fost preluată de mai multe generații de arheologi clasici. S-a afirmat în mod cu totul eronat că pe teritoriul acestui sat au fost constatate „... urme de exploatarea sării în epoca romană...” (Auf dem Gebiet dieses Ortes sollen sich Spuren römischen Salzbaus finden.) Cf. C. Gooss, *Chronik der archäologische Funden Siebenbürgens, Hermannstadt* (extr. din *AVSL*, XIII, 1876), p. 103; V. Russu, în *BSGR*, X, 1889, p. 361; V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 50; T.I.R., L — 34, p. 97. Existența unor saline pe acest loc este însă exclusă de la bun început, din cauza unor condiții naturale, geologice. (Cf. E. Balogh, *Szolnok-Doboka természeti értékei és szépségei*, în *Szolnok-Doboka magyarsága*, [Dej—Cluj], 1944, p. 4; *Harta geologică a R. S. România*, scara 1 : 200.000, fasc. și foaia L — 34 — XII, 10. Cluj, p. 16—28, 36, pliant caroul 3 a. Eroarea se datorește, fără îndoială a lui C. Gooss care, interpretînd greșit informațiile lui A. Ipolyi referitoare la minele de aur, argint, cupru și plumb medievale de la Rodna (în text Rogno; cf. în *ArchKözl*, II, 1861, p. 256, nr. 199) a dat naștere acestei confuzii.

²⁴ Cf. K. Torma, în *A Magyar Tudományos Akadémia Evkönyvei* (în continuare: *MTAE*), XVI, 2, Pest, 1862, p. 20; idem, în *ÉTTK*, IX, II, p. 88; I. Ferenczi, în *StCom Satu Mare*, II, 1969, p. 101, 106.

urmele fiind amintite în treacăt, răsfirat și incoerent în monografia fostului comitat Solnoc-Dăbica²⁵.

I. Marțian, ocupîndu-se și el de această problemă, afirmă, fără pomenirea izvorului de unde și-a luat informația²⁶, următoarele: „... De-a dreapta Someșului linia fortificată a Meseșului se continuă începînd de la cotitura cea mare de la satul Jibău de-a lungul coamei dealurilor în direcția nord-est și se termină în riul Lăpuș [...] Existența valului construit din pămînt în aceeași formă și dimensiuni ca și cel de pe Meseș este constatată. Resturi de fortificații pe linia lui nu sunt în afară de cele ale Cetății de Piatră [= Cetatea Chioarului], în cari se termină și cari sunt situate în culmea numită Serni pe țărmurile stîng al riului Lăpuș, în apropierea satului Buteasa...”

Acestea au fost premisele de la care a început investigația noastră.

Elementele sistemului de apărare roman, constatate de noi între confluența Almașului cu Someșul și cotul mare al ultimului riu, de la Rogna, în marea lor majoritate sînt situate pe malul stîng al Someșului, și anume pe ultimele ramificații nordice, împădurite, ale așa-zisului Podiș Someșan, sculptat, acolo unde aceste ultime înălțimi au făcut posibilă amplasarea turnurilor de veghe și de semnalizare, într-o linie mai mult sau mai puțin „dreaptă”.

Așa cum am menționat mai pe larg la locul potrivit, pe distanța Răs-toci — Rona malul drept al riului este alcătuit, în linii mari, de un imens plan de straturi, înclinat spre sud-est, cu o suprafață relativ netedă, care spre nord se termină cu niște abrupturi stîlcoase, „crenulate”, în sens vertical și orizontal, un adevărat aliniament de cueste impozante, foarte bine exprimate în relief. Pomenim, spre ex.: înălțimile dintre localitățile actuale Turbuța — Rona (Piscuiu Ronei sau D. Racoti, 438 m), dealurile calcaroase-stîlcoase cu o diferență de nivel de peste 250 m, cu pereți de stînci înalte deasupra Ciocmanilor, Piroșei (508 m), înălțimea „La Căramidă” deasupra Șoimușenilor, „Piatra Cozlii” (579 m), „Dealul Cozla” (531 m), „Țipleul” (542 m), „Prîsnelu” (663 m), „Tămîița” (655 m), „Știu-bei” (572 m), „Dealul Hălăului” (de la Mesteacăn, 610 m) cu cîteva puncte suspecte de a păstra ruinele unor posturi de veghe și de semnalizare avansate, presupuse. Această împrejurare a asigurat, desigur, un control relativ eficace santinelelor turnurilor așezate pe malul stîng al Someșului.

În susul apei, de la Rogna spre Cășei, unde și pe malul drept al riului principal apar înălțimi tot mai considerabile, care se ridică nemijlocit deasupra unei porțiuni întortocheate și cu caracter de cvasi-defileu a văii, linia de apărare trece însă pe malul celălalt al Someșului. În continuare ea urcă pe înălțimile cu vizibilitate largă, din dreapta riului și este alcătuită dintr-o succesiune de puncte tot cu grijă alese și pe cît posibil în linie (ce-i drept, curbă). Între Bîrsăul Mare și Gilgău, din cauza cotului văii Someșului, traseul primei linii de apărare se apropie iarăși de riu. De la Gilgău spre sud-est se constată o nouă îndepărtare a liniei

²⁵ J. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. III, [Dej], 1900, p. 512, vol. IV, [Dej], 1901, p. 474; vol. V, [Dej], 1902, p. 81, 559.

²⁶ *Urme din războaiele românilor cu dacii*, în *Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice*, secțiunea pentru Transilvania, nr. I, Cluj, 1921, p. 11.

de turnuri față de valea strîmtă a râului, pentru a se termina pe virful dominant, cu o largă priveliste în toate direcțiile, al „Țiglei“ de la Fălcușă (sau cel al „Muncelului“, 708 m, de la Cițcău, respectiv Sălișca, localități care cad deja pe teritoriul actualului județ Cluj).

*

Deși sintem încă departe de situația care ne-ar permite să tragem concluzii definitive în legătură cu acest sector al *limes*-ului provinciei Dacia, totuși se cer încă de pe acum cîteva precizări, precum și ridicarea unor probleme majore care se vor pune în fața cercetărilor viitoare.

1) Subsectorul dintre Tihău și Ileana al sistemului de apărare pare a fi dublat, mai ales dacă se va dovedi cu timpul, prin săpături sistematice de mai mare amploare, caracterul roman și militar al monumentelor, deocamdată mai mult presupuse, de lângă Ciocmani, apoi de pe „Dealul Cozla“ (531 m), dealul „La Căramidă“ de la Șoimușeni^{27a} și al celor din împrejurimile satului Mesteacăn (bunăoară cele de pe înălțimile „Știu-bei“ și „Dealul Secăturii“)...

A doua linie a acestui subsector o formează turnurile sigure de pe „Dealul Tărăboilor“ (situate deasupra satului Var^{27b}), deasupra castrului de la Tihău²⁸, cele de la Surduc, Cliț²⁹, Preluca, Lozna Mare³⁰, Cormeniș

^{27a} Cf. J. Kádár, *op. cit.*, vol. VI, [Dej], 1902, p. 90 „... A Căramidă hegyen sok téglá és vastag cserép-maradvány látható, szántáskor az eke gyakran fordít ki illyeket. Erről azt tartják hogy egykor itt vár vagy valami másféle erőd és lakott hely volt.“ (Pe platoul dealului Căramidă se pot aduna multe cărămizi și fragmente ceramice groase. Cu ocazia arăturilor plugul scoate la iveală deseori astfel de urme. Se spune că aici cîndva a fost o cetate sau o astfel de fortificație, un loc sălășluit). De altfel, în toamna anului 1958 elevii din Șoimușeni au adus la mica colecție școlară din Ineu două monede romane imperiale tîrzii, împreună cu țigle și cărămizi aflate în hotarul satului. Vezi: N. Vlăsa, în *SCIV*, XV, 1, 1964, p. 118. [O monedă este a lui Diocletian (284—305), alta a lui Theodosius I (379—395)]. B. Mitrea, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 152, nr. 48; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 169; I. Ferenczi, în *StCom Satu Mare*, II, 1969, p. 102, nr. 9, 106—107, notele 35—36; Al. V. Matei, în *ActaMP*, III, 1979, p. 485—486, nr. 10.

^{27b} I. Ferenczi, în *ErdMúz*, XLVI, 1941, p. 210; Al. V. Matei și E. Lakó poemesc sub s.v. *Tihău*, cf. în *ActaMP*, III, 1979, p. 133, nr. 46, deși el — de fapt — se află deasupra satului Var (orașul Jibou).

²⁸ J. F. Neugebauer, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851, p. 233—234; J. M. Ackner, *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*, in *JCC*, I, 1856, p. 54; K. Torma, in *MTAE*, XI, 2, Pest, 1864, p. 20; idem, in *ETTK*, vol. IX, II, p. 88, 119, 128; P. Király, *op. cit.*, p. 414, 416; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920, p. 39, nr. 686; V. Christescu, *op. cit.*, p. 119, 131, 186; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 128; J. Szilágyi, in *Közl*, III, 1, 1943, p. 97; idem, in *DissPann*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1946, p. 14, 65; I. Ferenczi, in *ErdMúz*, p. 279—292; M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, in *Materiale*, VII, 1959, p. 384—386; V. Wollmann, Gh. Bot, *op. cit.*, p. 429—439; Al. V. Matei, E. Lakó, in *ActaMP*, III, 1979, p. 133, nr. 46 b.

²⁹ Menționăm aici că cercetarea virfului conic, ascuns, îndrăzneț, de deal, numit „Cetățeaua“, situat la sud de sat, în stînga „Văii Clițului“ atît de pitorești, nu ne-a dat nici un rezultat. Virful (aplatizat?) cu un diametru de aproximativ 35 m nu are nici elemente de întărituri, nici urme cu caracter arheologic, cu toate că prin înșeuarea foarte îngustă, mai joasă cu cca 15 m, ar fi fost foarte ușor de apărat. Poate a fost un loc de refugiu al populației satului actual în vremuri de restriște. (Cf. I. Ferenczi, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 48—49, nr. 9.)

³⁰ Cf. J. Kádár, *op. cit.*, vol. V, p. 81. „... Cetățea, erdős közsikla melynek tetején 1882-ben Torma Károly [...] római őrtorony nyomait fedezte fel.“

(de ex. „Fața prisăcii în spate“, „Ripa Malului“). Negreni („Podircu“) și Rogna (ultimul turn fiind cel de pe „La Bontauă“).

2) În subsectorul Ileanda — Fălcușa („Țigla“ sau „Muncel“) nu se cunoaște în momentul de față decât o singură linie de turnuri (în caz că omitem anumite puncte suspecte situate în aripa stîngă a Culmei Breaza, în împrejurimile Măgurii Vimii, 776 m). Cercetările noastre efectuate în acest subsector, pe malul stîng al Someșului la punctele: „Cetățeaua“ de la Vad (jud. Cluj), „Comoara“, „Cetățele“ și „Grădini“, în vecinătatea satului Dobrocina (com. Gilgău, jud. Sălaj), „Vf. Cetății“ (489 m), „Chelemenescu“ sau „Călmănescu“, „Fața cea Bruderească“ lîngă Fodora (com. Gilgău), „Cetățele“ (600 m), apoi conul singuratic, curios, al „Țucluiului Șimișnei“ (612 m) și, în sfîrșit, „Citera“, respectiv „Cetatea Pintii“ de la Rus și Buzăși (jud. Sălaj, ca să nu socotim multe alte puncte) s-au dovedit a fi zadarnice³¹.

3) Se constată vădita intenție a castrametatorilor romani de a scurta distanțele, dar totodată și de a ocoli sectoarele de cvasi-defileu, greu controlabile. [... *Cauendum etiam, ne mons sit vicinus aut collis altior, qui ab adversariis captus possit officere...*“ (Fl. Vegetius Renatus, *Epitome rei militaris*, II, 22).]. Linia turnurilor nu urmărește deci, în mod fidel, toate schimbările mai mult sau mai puțin bruște ale direcției văii Someșului, ci formează un semicerc imperfect ale cărui capete se „sprijină“ în (nord-)vest pe castrul de la Tihău, în (sud-)est pe cel de la Cășei.

4) Trebuie să avem în vedere și următoarele situații: în primul rînd există o distanță de aproximativ 65 km între cele două caste; în al doilea rînd că linia turnurilor (pe distanța Tihău — Rogna fiind vorba eventual de „linia interioară“?) traversează Someșul (unit) între Rogna și Buzușa³², respectiv Ileanda la aproape jumătate distanța dintre Cășei și Tihău (în favoarea ultimului castru cu vreo 5 km!); în al treilea rînd că, pe cînd castrul de la Tihău, apărut de *Cohors I Cannanefatium*³³, este plasat pe malul stîng al riului, castrul de la Cășei, dimpotrivă, este plasat pe malul drept al Someșului; în al patrulea rînd, ținînd cont că pentru puternica garnizoană compusă din mai multe unități de pedestrași și călăreți (?) care staționa timp îndelungat în castrul de la *Samum* (Cășei), din vecinătatea actualului oraș Dej, și anume *Cohors I Britannica* (= *Britannorum*) *milliaria civium Romanorum equitata*³⁴, apoi *Palmy-*

³¹ Cf. I. Ferenczi, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 46—48, nr. 2—8.

³² Această afirmație pare să fie întărită de existența vestigiilor romane observate în vatra satului Podișu.

³³ Vezi: I. I. Russu, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 361; idem, în *SCIV*, XXIII, 1, 1972, p. 70; I. Ferenczi, în *EmlKel*, p. 288; C. Daicoviciu, D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 170; V. Wollmann — Gh. Bot, *op. cit.*, p. 434—435; V. Wollmann, în *Germania*, LII, 1974, p. 150 și urm.; N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 110, nr. 27, 119; G. Forni, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Roma, 1982, fasc. 40—41, col. 1285—1286.

³⁴ A. Buday, *Római felirattan*, [Cluj], 1914, p. 276; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 307—308; W. Wagner, *op. cit.*, p. 104—105 cu notele 184—185; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951, p. 171; V. Christescu, *Istoria militară...*, p. 136 și urm.; I. I. Russu, în *Materiale*, II, 1956, p. 708—710; idem, în *SCIV*, XXIII, 1, 1972, p. 68—69 [scrie despre *C(ohors) I B(ritannica)* = *civium Romanorum*]; J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 14—15 [citește greșit stampilele de la Cășei cu *CIB* = *C(ohors) B(rittonum)* în loc de *C(ohors) I B(ritannica)* sau *B(ritannorum)*]; G. Forni, *Contri-*

renii sagittarii (?) încă de la începutul secolului al II-lea e.n. și, poate, *Ala Elec(torum)*³⁵, supravegherea unui sector de apărare cu cîțiva km mai lung (mai ales că prima unitate — poate numai începînd cu perioada războaielor marcomanice — avea și o subunitate de călăreți) nu însemna, desigur, un efort deosebit. Se poate presupune, cu o oarecare probabilitate, că limita sectoarelor de apărare ale celor două caestre trebuie căutată tocmai în această zonă a Rognăi — Bizusei, presupunere care pare să fie confirmată prin urmele romane mai abundente aflate în vatra localității Podișu (fostă Ciumani, com. Ileanda) unde, pe teritoriul intravilanului podarului Al. Pocol și în grădinile din împrejurimi (pe o terminație de terasă întinsă, ferită de inundații), ies la iveală în număr mare diferite obiecte romane.

5) Nu se poate exclude totalmente posibilitatea, cel puțin din principiu, că în apropierea zonei de contact a acestor două subsectoare de apărare, pe întinsele terase fluviatile care se lărgesc pe malul stîng (cel „interior, concav“) al Someșului între Podișu (Ciumani) și Cormeniș (Cudmeniș) sau, eventual, dincolo, pe malul opus al riului principal, pe teritoriul comunei Ileanda, să fi existat o fortificație de „talie“ mijlocie (*castellum*, *burgus* mai mare?). Pe baza cunoștințelor noastre actuale ne gîndim înainte de toate la Podișu, pentru motivele pomenite mai sus. (Aici vor fi necesare în viitorul apropiat săpături de verificare urgentate de activitatea necruțătoare umană.)

6) Desimea turnurilor crește, oarecum, în partea de sud-est a subsectorului Ileanda — Cășei, mai precis între Gilgău și Fălcușa, pe această porțiune ele fiind plasate pe distanțe relativ mici care nu depășesc, de multe ori, 500—600 m. Pe o distanță și mai mică, și anume între turnul de pe culmea „Casa Popii“ de la Gilgău și virful de deal „Cărămidă“ de la Căpîlnea (com. Gilgău), turnurile, în mod foarte ciudat, nu urmăresc coama principală cu o vizibilitate largă, ci sînt oarecum retrase spre valea (aici) strîmtă a Someșului, pe culmi mai joase, secundare, despărțite prin văi adînci. Ținînd seama de acest fapt curios, am putea emite cu titlul de ipoteză de lucru că ele aveau mai mult un rol de semnalizare decît de control militar asupra văii Fălcușei. În altă ordine de idei, densitatea celorlalte posturi (de veghe și de semnalizare) din acest subsector pare să ne trădeze creșterea pericolului așteptat, pe această mică porțiune de linie, dinspre pasul scund al Culmei Brezei de la Coroeni, înalt numai de 505 m, adică dinspre Țara Lăpușului, acesta fiind „încadrat“ dinspre vest de „Măgura Vimii“ (776, 785 m, într-un sens mai larg al cuvîntului), iar dinspre est de „Gruul Rotund“ (737 m), prin „Valea Poienii“ și, în continuarea ei, în susul apei, prin „Valea Fălcușei“. Există, de asemenea, o posibilitate relativ ușoară de atac dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului, atît prin deschizătura largă a „Văii Poienii“ de

buto alla storia della Dacia Romana, în *Athenaeum* (Pavia), n.s., XXXVI, fasc. 1—4, 1958, p. 32—33 (extras); idem, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, col. 1286; C. Daicoviciu — D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 65, 66; idem, în *ActaMN*, I, 1964, p. 168—169; N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 111, nr. 28, 120.

³⁵ Vezi: I. I. Russu, în *ActMuz* (din fosta regiune Cluj), II, 1956, p. 128—131 (admite că este vorba de schimbarea numelui unei unități de trupă în curs de un secol); G. Forni, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, col. 1286.

la Gilgău, cit, mai spre sud, și dinspre pasul relativ scund dintre Fălcușa (com. Gilgău, jud. Sălaj) și Cițcău (jud. Cluj).

7) În privința unor posibilități de semnalizare cu totul deosebite, foarte avantajoase, trebuie notat faptul că pe dealurile cele mai înalte, cu o poziție eminentă, accesibilă din mai multe direcții, cum ar fi „Măgura Dejului“ (607 m), „Ripa Șimișnei“ (612 m), „Nadișul“ (644 m), „Cetățele“ (deasupra Șimișnei, 600 m), „Țucluiul Șimișnei“ etc. aflate între porțiunile văii Someșului dintre Cășei — Ileanda, Ileanda — Tihău, pe de o parte, și bazinele hidrografice îngemănate Almaș — Agrij, pe de altă parte, din unul și același punct se pot vedea atit înălțimile castrelor de la Porolissum (este vorba de „Pomăt“ și „Citera“) cit și „Țigla de la Fălcușa“ („Muncelul Sălișcăi“, 708 m) situată „deasupra“ castrului de la Cășei. În principiu deci, s-ar fi putut transmite în timp util semnale vizuale de pe piscul „Bisericuța“, aparținând „Pomătului“ (502 m) de la Moigrad și pînă la Cășei, prin intercalarea a numai cel mult două sau trei puncte („releuri“ în limbajul actual). Evident, ar fi fost un avantaj extraordinar pentru coordonarea operațiunilor militare și pentru schimburi de informații pe toată lungimea unui mare sector de apărare a cărui lungime atinge aproape 120 km! Se pune întrebarea: conducerea supremă militară și-a dat seama oare de această posibilitate strategică excepțională? Cu ocazia investigațiilor din anul 1971 nu am vizitat decît trei virfurî dintre toate cele care ar putea să fie luate în considerație, și anume „Cetățele“, „Țucluiul Șimișnei“ și „Măgura Dejului“. Trebuie să recunoaștem însă că pe toate acestea nu am reușit să descoperim vestigiile vizibile ale unor astfel de turnuri de semnalizare (de „telecomunicație“). Și în această privință numai cercetările viitoare, exhaustive, pe teren, aplicînd eventual recunoașteri aeriene, combinate cu săpături arheologice (măcar cu caracter informativ), ne vor putea da un răspuns mulțumitor...

8) Constatarea că marea majoritate a turnurilor (în afara cîtorva excepții, cum ar fi turnul de la Surduc — „Valea Hrăii“, cel de la „Podinucu deasupra tunărului (= tunelului)“, Cormeniș — „Ripa Malului“, „Poiana la Arbore“, Negreni — „Podireu“, Rogna — „La Bontauă“ etc. este plasată pe înălțimi considerabile ca altitudine relativă, își găsește explicația înainte de toate în faptul că în anumite anotimpuri, în cursul nopților cu cer senin, în valea Someșului se formează o ceață groasă (de cîteva zeci sau chiar peste o sută de m) care pătrunde și în văile afluenților săi și persistă de multe ori nu numai dimineata, ci și pînă tîrziu în cursul primei jumătăți a zilei! Această ceață, natural, „orbea“ totuși santinelele de serviciu, dînd ocazie inamicului să treacă pe ascuns linia posturilor de veghe sau să le atace pe neașteptate. Așa se explică — după părerea noastră — faptul că în nemijlocita vecinătate a castrelor de la Cășei și Tihău, deasupra lor, existau unul sau mai multe turnuri de semnalizare. Aceste dealuri, alese în mod special, foarte circumspect, înălțîndu-se deasupra „mării de ceață“ de dimineată, puteau recepționa toate informațiile, respectiv ordinele primite pe cale vizuală de la cele mai apropiate posturi de semnalizare de pe înălțimi care rămîneau deasupra „mării de ceață“, le „traduceau“ și le transmiteau apoi în formă de semne sonore pînă la castelele din vecinătate!

9) Tot în cadrul problemei comunicațiilor trebuie să pomenim, măcar în treacăt, o altă observație importantă, și anume că peste tot se poate constata o intenție vădită în privința plasării și aranjării posturilor de veghe și de semnalizare. Pe cât era posibil, au căutat ca fiecare turn aparte să aibă legătură vizuală și sonoră cu mai multe elemente similare atât din dreapta, cât și din stînga lui, pe de o parte pentru a asigura exactitatea, precizia informațiilor, pe de altă parte pentru a garanta continuitatea în spațiu a semnalizării, mai explicit ca informațiile transmise să ajungă la locul de destinație chiar și atunci cînd în acest sistem atât de uluitor s-ar fi produs niște breșe, lacune mai mici sau mai mari, nedorite, din cauza unor incendii „spontane” sau a unor atacuri inamice. Această străduință se adevărește mai elocvent, cel puțin în aparență, înainte de toate în partea de sud-vest a subsectorului Ileanda — Fălcușa, exprimînd interesele poate vitale ce legau comanda-mentul garnizoanei romane de la Căsei de această porțiune a apărării.

10) Judecînd pe baza faptului că în anumite puncte, și anume la „Curmăturița” de lîngă Lozna Mare, la „Pășunea Prelucanilor deasupra” de lîngă satul Preluca, la „Ripa Malului” de lîngă Cormeniș, la punctul „Coama Pietrar” de pe dealul „Toaca Glodului”, la „Cetate” deasupra localității Bîrsău Mare, pe „Muchia Poienii Lupului” etc. sînt două ruine de turnuri (una lîngă cealaltă sau în imediata apropiere), ca și în alte sectoare ale apărării romane din Dacia intracarpatică, cît și pe baza observației că mai toate castrale din provincie, secționare, au două faze de construcție, eventual și în legătură cu acest sector al sistemului de apărare roman se pot presupune măcar două faze principale de întărire, de completare. Această ipoteză, la prima vedere poate șubredă, pare să fie confirmată de observațiile stratigrafice făcute în legătură cu secționarea ruinei turnului de la Căpilnea — „Hotroapă”, cît și a celui vecin de pe „Casa Urișilor” (com. Gilgău, jud. Sălaj). În ambele cazuri, al doilea turn (în sens cronologic) din aceste locuri a fost clădit pe ruinele aplatizate ale primului turn distrus. În conexiune cu aceste chestiuni de cronologie trebuie să mai oprim la o descoperire, în aparență, de mică însemnătate. Poate nu se datorește numai întîmplării faptul că atât în turnul de la Căpilnea — „Hotroapă”, cît și în cel vecin de pe „Casa Urișilor”, au ieșit la iveală cite o monedă de la L. Septimius Geta (209—212 e.n.; denarul de argint de la primul turn a fost aflat pe vatra de călcare aparținătoare construcției din faza a doua!). Să fie această densitate mai mare a turnurilor dintre Gilgău — „Casa Popii” și „Țigla” de la Fălcușa o urmare a unor măsuri militare de completare, de reîn-tărire a pozițiilor luate cu ocazia vizitei personale a împăratului Caracalla în anul 213 în provincia noastră³⁶? Este o întrebare la care vom

³⁶ După cum se știe, pînă acum nu s-a format o părere unanim acceptată în privința datării acestei vizite. În legătură cu cele mai diferite opinii, cf.: P. Rohden, în *RE*, II (1898), col. 2447; E. Ritterling, în *ArchErt*, XXVII, 1907, p. 80 și urm.; W. Reusch, *Der historischer Wert der Caracallavita in den Scriptorum Historiae Augustae*, Leipzig, 1931 (*Klio*, Beiheft No. 24), p. 34; A. Alföldi, în *Budapest története. Budapest a római korban*, vol. I, Budapest, 1942, p. 299; J. Fitz, *Il sog-*

putea răspunde cu mai mare siguranță abia după efectuarea unor săpături și cercetări mai intense, făcute cu toată acribia și acurateța necesară.

Ipo-teza nu este însă cu totul absurdă, mai ales dacă luăm în considerare că oricât de mare ar fi fost solicitudinea pentru trupele de la *Porolissum* și oricât de importante ar fi fost măsurile luate pentru întărirea graniței provinciei în sectorul mare meseșan, ele nu s-au limitat numai la zona *Porolissum*, ci — evident — s-au extins și asupra altor porțiuni ale fruntariilor de nord-vest și de nord ale Daciei, după cum rezultă din mai multe mărturii epigrafice cunoscute mai demult sau din inscripții ieșite la iveală în anii și deceniile din urmă. O asemenea ipoteză pare acum foarte plauzibilă de ex. pentru castrul de la Bologa, unde, cu ocazia săpăturilor din anul 1936, s-a constatat că poarta de est (de altfel singura dezvelită atunci³⁷) avusese turnuri cu ieșind semicircular în afara planului vertical al zidului de incintă, element arhitectonic găsit în Dacia *Porolissensis* (dar și în întreaga Dacie!) numai la castelele de la Buciumi³⁸, Căsești³⁹ și Moigrad — „Pomăt”⁴⁰, adică tot în nordul acestei provincii, la forturile de piatră și datînd se pare, măcar parțial, tot din timpul domniei împăratului Caracalla (198—217).

După cum se știe, împăratul Caracalla și-a îndreptat atenția mai ales spre granițele de nord-vest, nord și nord-est ale Daciei *Porolissen-*

giorno di Caracalla in Pannonia nel 214, în publ. *Accademia d'Ungheria in Roma. Quaderni di documenti*, Anno II, nr. 2, p. 5—21; idem, în *ActaArch*, XIV, 1—2, 1962, p. 191 și urm.; idem, *When was Caracalla in Pannonia and Dacia?* în *Alba Regia*, VI—VII, 1965—1966, p. 202—205; M. Macrea, în *SCIV*, VIII, 3, 1957, p. 240—241; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 454; J. Dobias, în *Historica*, III, 1961, p. 36; IV, 1962, p. 50; idem, *Dějiny Československého území před vystoupením Slováci, Praha*, 1964. Toți acești autori opinează pentru anul 214. În favoarea anului 213 s-au pronunțat: Fr. Altheim, *op. cit.*, p. 80; A. Degrassi, *Scritti vari*, I, Roma, p. 556; C. Daicoviciu, *TransAnte*, p. 168; idem, în *RE*, XXII, 1 (1953), col. 269; idem, în *StCl*, VII, 1965, p. 238—241; idem, în *Dacia*, p. 371—374; L. Barkóczi, în *ArchErt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 181; I. I. Russu, în *SCIV*, X, 3, 1959, p. 313—315. Vezi și A. Bodor, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, p. 39—50 (nu are o poziție fermă; după părerea lui „...este [...] posibil să fi avut loc chiar două vizite la Dunăre...”).

³⁷ M. Macrea, în *ACMIT*, IV, 1932—1936, p. 215—216, 231—232. Vezi și E. Chirilă, N. Gudea, în *Materiale*, X, 1973, p. 115—123; N. Gudea, în *Apulum*, X, 1972, p. 127—128, 132, 148; N. Gudea, în *Crisia*, III, 1973, p. 104—137; D. Alicu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 112—113, nr. 21 și planșa III.

³⁸ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuție la cercetarea limes-ului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, p. 17—19, fig. 12, 16—20, p. 122; vezi și: M. Macrea, E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 151, 156, fig. 1, 157, fig. 4—5; D. Alicu, în *ActaMN*, X, 1973, pl. III, nr. 1—3.

³⁹ Em. Panaitescu, în *ACMIT*, II, 1929; idem, în *BSH*, XV, 1929, p. 79—80; idem, *Castra Daciae*, în *Atti del II Congresso Nazionale dei Studi Romani*, vol. I, Roma, 1931, p. 373 și urm.

⁴⁰ E. Tóth, *POROLISSUM. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti*, 1943, în *Régészeti Füzetek*, Ser. II, No. 19, Budapest, 1978, p. 71 și planșa 6; M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 375; E. Chirilă, N. Gudea, Al. V. Matei, V. Lucăcel, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 86—87, 103, fig. 2; fig. 7—8; N. Gudea, E. Chirilă, Al. V. Matei, I. Bajusz, în *ActaMP*, VII, 1983, p. 142, fig. 2, p. 146, fig. 6. Cf. și D. Alicu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 109—110, nr. 10 („Citera”), 113—114, nr. 24 („Pomăt”), 120—121, pl. I, nr. 12 („Citera”). Este de notat că porțile castrului amplasat pe dealul „Citera” (502 m), spre deosebire de cele aparținătoare castrului de pe „Pomăt”, sînt încadrate de turnuri rectangulare.

sis, ceea ce concordă întru totul cu știrile scriitorilor antici privitoare la reglementarea raporturilor cu dacii liberi, cu vandalii și cu alte popoare „barbare“, care locuiau ceva mai departe⁴¹.

11) În sfârșit, am avea și câteva observații preliminare de ordin tehnico-arheologic.

a) Nu am dori să generalizăm prea de vreme unele ipoteze ispititoare. Totuși credem necesar să subliniem încă de pe acum faptul că în mai toate ruinele de turnuri în formă de calotă sferică am dat de bucăți de lipitură arsă (chirpic). Pe baza acestor observații repetate am îndrăzni să avansăm ideea că vestigiile de acest tip sînt, probabil, rămășițele unor posturi de observație cu construcție de lemn chiar și la parter, împrejurare favorizată în unele locuri și de lipsa pietrei potrivite. Un astfel de caz am constatat cu ocazia unui sondaj la una dintre cele două ruine de turnuri de la Negreni — „Podireu“ (com. Ileanda), situat la numai 10 m distanță de ruinele turnului al cărui parter a fost construit în maniera *opus incertum*. Opinia noastră pare a fi întărită și de anumite observații similare făcute de ex. de cercetători germani pe *limes Germaniae Superioris*⁴².

b) După cum am constatat în repetate rînduri, fragmentele de țiglă de acoperiș și olane lipsesc cu desăvîrșire din toate locurile (punctele) cercetate, ce-i drept, numai la suprafață (abia în câteva puncte am făcut săpături cu caracter informativ) pe linia turnurilor, ceea ce denotă cu mare probabilitate că posturile de veghe și de semnalizare au fost acoperite fie cu șindrila, fie cu scinduri (blane)...

c) În caz că facem un grafic pe verticală, reprezentînd altitudinea relativă a turnurilor față de lunca văii Someșului amplasate în sectorul Tihău — Căsei, putem constata că în amonte ele încep să se urce treptat, socotind de la localitatea actuală Surduc și pînă la Lozna-est, de unde își pierd treptat din înălțime pînă la turnul din partea de hotar Negreni — „Podireu“, respectiv pînă la turnul din partea de hotar „La Bon-tauă“ de la Cermenîș (să nu mai vorbim de locul presupusului *burgus* de la Podișu), aceste ultime trei elemente găsindu-se în talvegul văii Someșului, respectiv pe prima terasă a riului, ferite de chiar și cele mai mari inundații. De la Podișu (localitate situată față în față cu comuna Ileanda) spre est-sud-est linia turnurilor iarăși începe să urce treptat și, trecînd prin înălțimea numită „Toaca Glodului“ (620 m), sărînd pe dealul „Cetătea“ ce se ridică deasupra satului Bîrsău Mare (com. Gîlgău), traversînd deschizătura lată (gura) „Văii Poienii“ și urmînd culmea lată situată între Gîlgău — Căpilnea — Fălcușa, culminează în „Țigla“ Fălcușei (= „Muncelul“ Sălișcăi, 708 m).

★

În concluzie putem spune că pe o fișie, uneori mai îngustă, alteori mai lată, care în linii mari cuprinde cursul Someșului (unit), între valea Sălătrucului (care izvorăște de la Măgoaja și se varsă în riul principal

⁴¹ În această privință, vezi: *Oracula Sybillina*, XII, 180—181; Cassius Dio, *Rhomaikê historia*, LXXII, 3. După părerea lui C. Daicoviciu (în *IstRom*, vol. I, p. 266) „dacii mari“ (*megáloi Dákoi*) locuiau în părțile de nord-vest ale vetrei dacice. Vezi și notele 37—38 (p. 107) în *StCom Satu Mare*, II, 1969.

⁴² Cf. A. Buday, în *DolGCluj*, I, 1, 1910, p. 50—62.

la Cășei, în apropierea castrului roman din localitate) și valea Agrijului care se varsă în Someș la Jibou, a existat un sistem de apărare roman compus din 29 de turnuri verificate și 12 nesigure, precum și un *burgus* sigur și doi *burgi* nesiguri, presupuși, în subsectorul Ileanda — vărsarea Agrijului alcătuind, eventual, o linie dublată (?), dezvoltată în adincime, în multe privințe analog cu cel constatat pe coama ondulată a Munților Meseșului (în sens mai larg al noțiunii, ajungând pînă la „Măgura Bologii”). Porțiuni de *vallum* nu am observat nicăieri. Cercetarea lui este însă mult îngreunată din cauza unor condiții geomorfologice specifice. Pe cînd creasta Munților Meseșului, am putea spune, aproape îți arată ductul primei linii de apărare, fișia de parcurs, în cazul sistemului de pe Someș (unit) chestiunea cercetării în sine este mult mai dificilă, neexistînd nici o creastă, nici alte jaloane călăuzitoare. Faptul că pe acest sector al *limes*-ului Daciei, cel puțin momentan, ne sînt cunoscute doar două castre, și anume la cele două extremități ale lui, ne sugerează ideea că pe această linie defensivă pericolul era puțin mai scăzut față de realitățile istorico-militare „obișnuite” de pe sectorul meseșan, mai ales în jurul „porții Meseșului” și în subsectorul castrului de la Buciumi. Pe sectorul necunoscut pînă acum, prezentat (parțial) pentru prima dată în cadrul lucrării de față, cele două porțiuni mai periclitare par să fi fost: 1) cea dintre turnurile de pe „Dealul Bîrsăului” și „Țigla” de la Fălcușa, adică pe o porțiune lungă de aproximativ 12 km, atacurile fiind așteptate, probabil, dinspre pasul scund de la Coroeni al Culmei Brezei, și 2) cea dintre Cliș și Ileanda, lungă de cca 18 km. Rămîne și pe mai departe deschisă problema închiderii din punct de vedere militar a „Văii Ilenzii” și a „Văii Bizușei”. (Prima izvorăște din aripa de vest a Culmii Brezei (din „Măgura Vimii”, 776 m). Văile acestea asigură posibilitatea unei treceri relativ ușoare din Depresiunea (Țara) Lăpușului în valea Someșului, pe la Răzoare, Peteritea, Vima Mică, Vima Mare, sau pe la Vima Mică — Secătura — Bizușa. Cercetările viitoare, desigur, vor completa cunoștințele noastre, deocamdată lacunare în privința acestei (și a altor) probleme atît de atrăgătoare și importante. În orice caz, zona calcarelor paleogene (este vorba de platoul de la Boiu Mare), cu formele ei carstice, cu doline și chei (de la Boiu Mare — Jugăstreni — Glod — Baba), a ușurat mult sarcinile apărătorilor, îngreunînd, în schimb, orice încercare de atac venit dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului.

Cu ocazia cercetărilor executate în 1968, 1969 și 1971 am putut constata numai un singur tip de fortificație: turnuri. Burguri sigure sau, mai ales, porțiuni de *vallum*, în pofida afirmației lui I. Marțian, pe acest lung sector al fruntariilor Daciei romane nu am avut ocazie să depistăm. Cu toate acestea în fața noastră începe să se contureze o linie destul de complexă de turnuri care, prin plasarea lor adecvată și prin desimea lor destul de mare, conform necesităților reale de odinioară, au jucat un rol efectiv nu numai în transmiterea la timp a diferitelor semnale la cele două castre de la cele două extremități ale acestui sector de *limes*, ci, fără îndoială, și prin efectul lor tactic și moral.

După cele constatate cu ocazia investigațiilor noastre pe teren, chiar dacă nu a existat un șanț și val continuu în fișia cercetată, construirea căroră, în condițiile geomorfologice date, ar fi necesitat eforturi extra-

ordinar de mari fizice și economice, este de netăgăduit că și în acest sector se afla o linie defensivă bine organizată, constând din turnuri de veghe și semnalizare, eventual din mai mulți *burgi*, sprijinită pe artera militară care șerpuia în valea întortocheată a Someșului, sau, eventual, chiar avea anumite scurtături, tăind unele curburile prea mari ale văii.

Rețeaua completă de comunicații, compusă din artere principale, drumuri cât se poate de drepte (care însă nici pe departe nu sînt așa de minuțios cercetate cît s-ar cuveni), rocade, adică drumuri paralele cu „frontul”, a permis comandamentului roman din nordul provinciei *Dacia Porolissensis* să întărească într-un timp relativ scurt anumite puncte sau porțiuni amenințate sau, în cazuri mai grave, să astupe eventualele breșe făcute de dușman în rețeaua defensivă.

Sectorul în discuție al liniei de apărare legate oarecum de valea Someșului (unit) este un dispozitiv simplu în ansamblul lui, mai simplu decît marele sector de pe Munții Meseșului. În privința amplasării diferitelor elemente constitutive, și în cazul acestuia se poate observa însă, în chip evident, o minuțiozitate uimitoare: nimic, aproape nici o formațiune de teren nu este lăsată hazardului. Rigiditatea de principiu, aplicată pe o lungime de peste 60 km, într-o zonă geografică cu aspect variat, corespunde unei flexibilități uluitoare de executare și unui spirit remarcabil de adaptare la condițiile naturale și în acest sector lung al apărării, trădînd capacitatea extraordinară a castrametatorilor romani.

Acest complex defensiv, conceput foarte ingenios, adaptat — repetăm — în mod amănunțit la condițiile geografice, perfect coerent chibzuit și sistematic, adică o linie de graniță întărită (poate și în adîncime?), constituia o parte integrantă a aceluia *limes Daciae*, existența căruia, cu totul pe nedrept, a fost contestată de unii cercetători de seamă mai vechi, dar și mai noi⁴³.

ISTVÁN FERENCZI

BEITRÄGE ZUM PROBLEM DES RÖMISCHEN WEHRSYSTEMS AM SOMEȘ-TAL

(Zusammenfassung)

Nach der Besetzung des großen Siebenbürgischen Beckens ging Kaiser Traianus zur vielseitigen Organisierung der neuen Provinz. Eine der wichtigsten Maßnahmen war das Ziehen einer Grenzlinie, bei der vor allem militärische, strategische Interessen beachtet worden sind. Es muß in diesem Zusammenhang gesagt werden, daß das Streben, je mehr Arbeitskraft und -stoff zu sparen, zweifelsohne eine bedeutende Rolle gespielt hatte. Fürs Festsetzen der Grenzlinie, oder, anders ausgedrückt, einer äußersten Wehrlinie, bestand im Nordwesten Daziens die ausgezeichnete Möglichkeit des Benutzens der einzigartigen Bergkämme des Meseș-

⁴³ Vezi, de ex.: M. Zahariade, cap. *Evoluția politico-militară a Daciei*, în vol. *Istoria militară a poporului român*, I, București, 1984, p. 187. Necunoscînd rezultatele cele mai noi, iată ce părere are acest autor: „... Întreg teritoriul provinciei a fost împințit cu fortificații, practică în *Dacia* necunoscînd un *limes* clasic [? accentuarea n.n.] de felul celor din Britannia, Germania sau Africa...”. În opoziție cu această „constatare”, cf. I. Ferenczi, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 161—162, cu notele 53—55; în *ActaMN*, V, 1968, p. 95—97; în *Apulum*, IX, 1971, p. 599—625 etc.

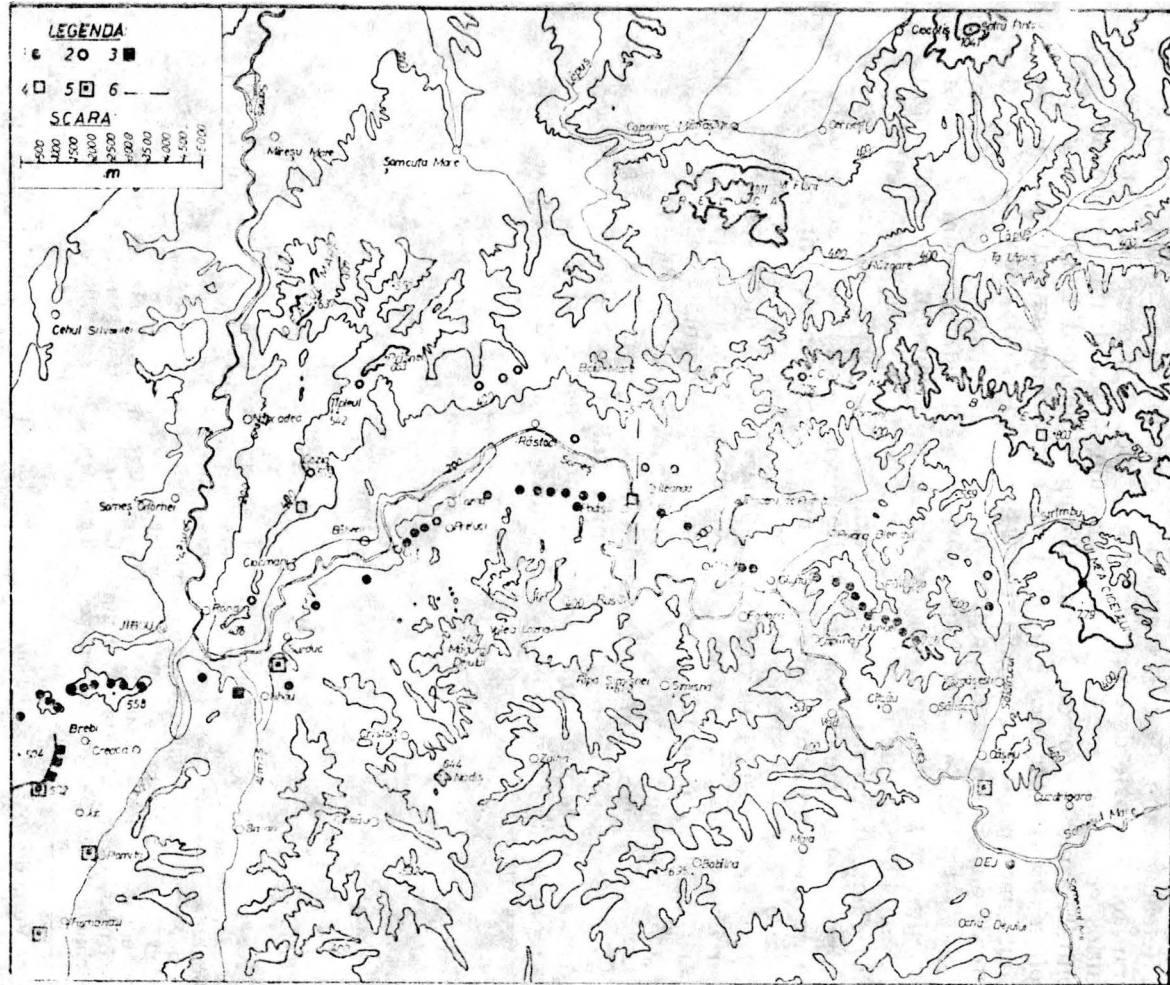

Fig. 1. Schița-hartă a liniei de apărare romane de pe cursul Someșului (unit) între castrele de la Cășei și Tihău, întocmită de I. Ferenczi.

LEGENDA: 1. turn sigur, 2. turn nesigur, 3. burgus sigur, 4. burgus nesigur, 5. castru de graniță (de trupe auxiliare) 6 limita probabilă a domeniului roman de pe cursul Someșului între Cășei și Tihău.

Gebirges. Der Meinung des Autors nach wurde auch die östliche Hälfte des sogenannten „innenkarpatischen (Gebirgs-) Jochs“ einigermaßen in das Wehrsystem aus dem Norden der Provinz einbezogen, „das Joch“ stellte die Verbindung zwischen dem Biharia-Masiv (im weitesten Sinn des Wortes) und den Ostkarpaten her, und bildete eine Art vorgesetztes „natürliches Schild“ des Systems. Die östliche Hälfte des „innenkarpatischen Jochs“ ist aus dem geographischen Unterdistrikt einiger kristallinen Zwerberge gebildet, Inseln aus dem Osten eines Abschnittes des (vereinigten) Someș-Flusses: Dealul Mare — Preluca, aus breiten Höhen und Horsten gebildet, mit steilen Rändern, tiefen und engen Tälern, mit Gipfeln, deren Höhe zwischen 600—800 m variiert (Dealul Mare 637 m, Vîrful Florii aus dem kleinen Preluca-Block 811 m).

Der äußere „Gürtel“ der Zwerberge ist von der Prisnel-Höhe verdoppelt, dem höchsten Abschnitt der sogenannten Chioarului-Plattform. Die positiven exokarstischen Formen, die stärksten Hindernisse, sind besonders durch steile Felsenwände vertreten, und sind unbezwingbare Cuestgestirne.

Als eine Fortsetzung der Prisnel-Höhen erstreckt sich gegen Westen nach Osten das karstische Hochland Purcăreț — Boiu Mare, und noch weiter gegen Osten der Distrikt der (niedrigen) Breza- (Ilișuâi-) Berge, der aus Gipfeln von einer Höhe zwischen 700—1 000 m besteht (Măgura Vîmii 776 m, der Breza-Gipfel 975 m). Vor diesen gegen Norden breitet sich das Lăpuș-Becken aus.

Im westlich-süd-westlichen Teil der Breza-Berge, im Unterdistrikt des Purcăreț — Boiu Mare „Hochlandes“ — und diese Tatsache hat nochmals von unserem Standpunkt aus eine Bedeutung — auf paleogenischen Kalken, sind exokarstische Reliefformen entwickelt: Dolinen, und sogar auch Engpässe, die letzten (die aus Purcăreț, Boiu Mare, Jugăstreni, Glod, Baba) sind sehr leicht, sogar von der Plattform aus zu verteidigen. Ein Teil der Höhen (zum Beispiel „Toaca Glodului“, 620 m, „Dealul Birsăului“, 436 m) war wegen des relativ großen Niveaunterschiedes, also wegen der Reliefsenergie und wegen der günstigen Lage unmittelbar in das römische Wehrsystem am (vereinigten) Someș-Flußlauf eingegliedert.

Das Someș-Tal ändert auf einer Strecke von etwa 75 km, zwischen den Städten Dej und Jibou, unerwartet fünfmal den Lauf. Es muß betont werden, daß es nicht nur um die Flußwindungen geht, die der Flußlauf darstellt, sondern um die Richtungsänderung des Tales in seiner Gesamtheit. Dieser unterbrochene Lauf des Someș-Tales machte es ungeeignet dazu, um hier, im sich schlängelnden Tal die erste Wehrlinie und, also, die Grenze an und für sich zu ziehen. Eben deswegen schien dem Autor bereits von Anfang an die Behauptung über dem Verlauf der römischen Grenzlinie in dieser nördlichen Extremität der Provinz Dazien, unangebracht, eine Behauptung, die das letzte Mal von M. Macrea aufgestellt wurde. Nach der Meinung des Professors aus Cluj-Napoca „...wendet sich die Grenze“ von Porolissum ausgehend „nach dem NO und erreicht bei Tihău den Someș-Lauf, dem er dann flussaufwärts gegen des Osten folgt, bis zum Castrum von Ilișua...“.

Das Someș-Tal bietet mit seinem vielen Windungen keine relativ leichte und wirksame Umfassungs- und Kontrollmöglichkeit auf der ungefähr 65 km langen Strecke. (Man muß hinzufügen, daß es um eine doppelte Wehrlinie geht, im Vergleich mit der gewöhnlichen, zwischen zwei benachbarten auxilien-Castra.) Dazu muß man noch die Verengung des Tales im Vergleich mit der Wassermenge hinzufügen. Die Existenz einiger quasi-Schluchtsektoren erschwerte auf einigen Abschnitten (zum Beispiel bei Căpîlnea, Glod, dann zwischen Ileana und Letca) noch mehr das Organisieren des römischen Wehrsystems auf diesem Gebiet, an der nördlichen Grenze der Provinz.

Wie es sich anhand der oben dargestellten Tatsachen herausstellt, war die Strecke des Talweges im Someș-Tal, zwischen Cășei und Tihău in der Flussau aus strategischen und taktischen Gesichtspunkten für das Organisieren der ersten Wehrlinie gänzlich unentsprechend. Sie war aber für die Linie des Hauptkriegsweges dem Fluß entlang günstig.

Im Sommer des Jahres 1968 ergab sich dem Verfasser die Möglichkeit, systematische Untersuchungen zwecks der Klärung der ersten Wehrlinie zu beginnen, anders ausgedrückt, den Grenzen des Imperiums, im Großen und Ganzen, auf der Strecke zwischen Cășei und Tihău nachzuforschen ein Problem welches das erste Mal von K. Torma gestellt worden ist. Diese Forschungen wurden im Herbst der Jahren 1970 und 1971 fortgesetzt.

Die vom Autor zwischen dem Zusammenfluß des Baches Almaş mit der Someş und der großen Windung der letzteren bei Rogna festgestellten Bestandteile des römischen Wehrsystems befinden sich grösstenteils auf dem linken Ufer der Someş, und zwar an den letzten nördlichen bewaldeten Ausläufern der sogenannten unebenen (skulptierten) Someş-Plattform, dort, wo diese letzten Höhen das Aufstellen der Bewachungs- und Signalisierungstürme in einer mehr oder weniger „geraden“ Linie ermöglichen.

Dem Fluß aufwärts, zwischen Rogna und Căsei, wo auch am rechten Hauptflußufer immer mehr nennenswerte Höhen erscheinen, die sich unmittelbar über eine Strecke mit vielen Windungen und quasidefileeartigen Charakter des Tales erheben, steigt die Wehrlinie über das rechte Ufer der Someş. Weiterhin steigt sie auf Höhen mit guter Aussicht an der rechten Seite des Flusses, und ist aus einer Folge von sorgfältig ausgesuchten Punkten gebildet, die möglichst der Form einer Linie nachstreben (sie bilden allerdings eine Kurve). Zwischen den Ortschaften Birsău Mare und Gilgău nähert sich wegen der Windung des Someş-Tales die Strecke von neuem der ersten Wehrlinie, dem Fluß. Von Gilgău nach Südosten läßt sich eine neue Entfernung der Turmlinie vom engen Flußlauf festzustellen, um dann auf dem Hauptgipfel zu enden, mit einer weiten Sicht in alle Richtungen von „Țigla“ aus Fălcuşa (oder der von „Muncel“ aus Ciţcău, 708 m).

Obwohl sich der Verfasser noch lange nicht in der Lage befindet, die ihm ermöglichen würde, endgültige Schlußfolgerungen im Zusammenhang mit diesem Limessektor der Provinz Dazien zu ziehen, sind bereits jetzt einige Präzisierungen, so wie das Aufwerfen einiger wichtigen Probleme notwendig, die den zukünftigen Forschungen gegenüber gestellt werden.

1. Der Untersektor des Wehrsystems zwischen Tihău und Ileanda scheint verdoppelt gewesen zu sein.

2. Im Untersektor Ileanda — Fălcuşa („Țigla“ oder „Muncel“) kennt man augenblicklich bloß eine Turmlinie (falls man von einigen verdächtigten Punkten im linken Flügel der Breaza-Gebirge, in der Gegend von Măgura Vîmii, 776 m absieht).

3. Es läßt sich die offenkundige Absicht der Castrametatoren feststellen, die Abstände zu verkürzen, jedoch auch die schwerkontrollierbaren Quasidefileesektoren des Someş-Tales umzugehen.

4. Man muß folgende Tatsachen berücksichtigen: a) zwischen den Castra von Căsei und Tihău gibt es einen Abstand von ungefähr 65 km; b) die Turmlinie (auf der Strecke Tihău — Rogna geht es eventuell um die „Innenlinie“?) überquert den Someş-Talweg zwischen Rogna und Buzuşa, bzw. Ileanda (bei fast der Hälfte der Entfernung zwischen Căsei und Tihău); c) das Castrum aus Tihău, welches von der *Cohors I Cannanefatium* verteidigt worden ist, befindet sich am linken Ufer des Flusses, das Castrum aus Căsei hingegen, welches von einer starken Garnison verteidigt worden ist, die aus *Cohors I Britannica* (= *Britannorum*) *milliaria civium Romanorum equitata*, *Palmyrenii sagittarii* (?), und auch *Ala Electorum* bestand, wurde auf das rechte Ufer der Someş erbaut.

5. Es darf die Möglichkeit nicht ausgeschlossen werden, daß in der Nähe der beiden Wehruntersektoren, den breiten Flußterrassen entlang, zwischen Podişu und Cormeniş, oder drüben am entgegengesetzten Ufer des Hauptflusses, auf dem Gebiet der Gemeinde Ileanda, eine Festung mittlerer Größe (*castellum*, ein größerer *burgus*?) stand, eine Vermutung, die durch zahlreiche römische Funde bestätigt zu sein scheint, welche auf dem Gebiet des Dorfes Podişu auf einer breiten, von Überschwemmungen geschützten Terrasse entdeckt wurden.

6. Die Dichte der Türme wächst auf der südöstlichen Seite des Hintersektors Ileanda — Căsei, auf dieser Strecke befinden sie sich in verhältnismässig geringem Abstand. Auf einer noch kleineren Distanz verfolgen sie, seltsamerweise nicht den Hauptkamm mit seiner weiten Aussicht.

7. Im Bezug auf einigen völlig eigenartigen Semnalisierungsmöglichkeiten, aus einem breiten geographisch-strategischen Rahmen gesehen, muß die Tatsache festgestellt werden, daß auf den höchsten Hügeln mit einer ausgezeichneten Lage, die aus mehreren Richtungen zu erreichen sind und die sich auf den Strecken des Someş-Tals zwischen Căsei — Ileanda, Ileanda — Tihău, einerseits, und den hydrographisch ineinanderlaufenden Almaş—Agrij—Becken, andererseits befinden, aus demselben Punkt, auch bei Wetter mit mittelmäßiger Sicht, sowohl die Höhen der Castra von Porolissum, wie auch „Țigla“ bei Fălcuşa, das sich über dem Cas-

trum von Cășei befindet (!) gesehen werden können. Also, man hätte grundsätzlich in einer nützlichen Zeitspanne Sehzeichen von der höchsten Spitze des Castrums (aus dem südöstlichen Turm) aus Porolissum und bis nach Cășei, durch Miteinbeziehen von höchstens zwei oder drei Zwischenpunkten („Releen“ im aktuellen Sprachgebrauch) abgeben können. Offenkundig wäre das ein ausserordentlicher Vorteil für die Koordinierung der militärischen Unternehmen und für den Informationsaustausch längs eines langen Wehrsektors gewesen, dessen Länge fast 120 km ausmacht.

8. Die große Mehrheit der Türme befindet sich auf verhältnismässig beachtlichen Höhen. Diese Behauptung läßt sich — der Meinung der Verfasser nach — durch die Tatsache erklären, daß sich in bestimmten Jahreszeiten, während den Nächten mit niedrigen Temperaturen im Someș-Tal ein dichter Nebel bildet (von einigen zehn oder sogar über hundert m), der sich oft nicht nur am Morgen hält, sondern bis spät, während der ersten Hälfte des Tages. Dieser Nebel „bländete“ die dienstleistenden Schildwachen und gab dem Feind die Möglichkeit sich durch die Linie der Wachen zu schleichen, Zeichen abzugeben oder diese unerwarteterweise anzugreifen. So läßt sich — der Meinung des Autors nach — die Tatsache erklären, daß in der unmittelbaren Nähe der Castra von Cășei und Tihău, über denselben, ein oder mehrere Türme existierten. Von diesen, mit besonderer Umsicht ausgewählten Hügeln, die über das „Morgennebelmeer“ ragten konnte jedwelle Information eingeholt werden, bzw. die auf Sichtwege von den nächsten Signalisierungsposten erhaltenen Befehle konnten von Höhen, die oberhalb des „Nebelmeeres“ blieben, eingeholt werden; sie wurden dann übersetzt und in Form von Schallzeichen bis zu den benachbarten Castra auf den niedrigen Terrassen oder in der Flußau der Someș weitergeleitet.

9. Überall läßt sich eine offenkundige Absicht bezüglich der Verteilung und Anordnung der Wachposten feststellen. Man beachtet, daß, nach Möglichkeit, jeder einzelne Turm Sicht- und Schallverbindungen mit mehreren ähnlichen Elementen von beiden Seiten habe, um, einerseits, die Genauigkeit der Informationen zu sichern, andererseits, um räumlich die Kontinuität der Zeichenabgabe zu garantieren.

10. Aufgrund der Tatsache, daß an vielen Punkten zwei Turmruinen vorzufinden sind (nebeneinander oder in unmittelbarer Nähe), kann man mindestens zwei wichtige Befestigungs-Ergänzungsphasen vermuten. Diese Vermutung scheint von den stratigraphischen Beobachtungen bestätigt zu werden, in Verbindung mit der Aufteilung von zwei Turmruinen aus dem Subsektor Ileanda — Fălciușa. Der zweite Turm war in beiden Fällen auf den geordneten Ruinen des ersten zerstörten Turms erbaut. Im Zusammenhang mit dieser chronologischen Tatsache muß man an eine Entdeckung von ausscheinend geringer Bedeutung anknüpfen. Es ist vielleicht kein bloßer Zufall, daß in den beiden Türmen je eine Münze von L. Septimius Geta an der Tag kam (der Silberdenar aus dem einen Turm wurde auf dem Boden gefunden!) Wie bekannt, schenkte Kaiser Caracalla den nord-westlichen, nördlichen und nord-östlichen Grenzen von Dacia Porolissensis eine besondere Aufmerksamkeit, eine Tatsache, die mit den Überlieferungen der antiken Autoren über die Regelung der Beziehungen mit den freien Dakern, den Vandalen und anderen weiter senhalten „barbarischen“ Völkern übereinstimmt.

Der hier dargestellte, sehr einfallsreich gebaute Verteidigungskomplex, der in allen Einzelheiten den geographischen Bedingungen angepaßt, vollkommen kohärent, gut ausgedacht und systematisch war, also eine (vielleicht auch in der Tiefe?) verstärkte Grenzlinie bildete, war ein Bestandteil des *Limes Daciae*, dessen Existenz von einigen älteren und auch von neuen Forschern völlig ungerechtfertigt bezweifelt wurde.